

Секція 1
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ, УПРАВЛІНСЬКІ
ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ РОБОТИ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ
ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ
ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Білан Катерина, здобувач ступеня вищої освіти «магістр»

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського (Україна)*

Науковий керівник, Н.І.Лазаренко, доктор наук, професор

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF THE CHILD'S
ADAPTATION TO LEARNING ACTIVITIES

Kateryna Bilan, master's student

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

***Анотація.** У статті розглянуто психолого-педагогічні особливості адаптації дитини до навчальної діяльності. Подано формулювання поняття шкільної готовності молодших школярів. Описана сутність соціальної адаптації першокласника. Визначені три рівня соціально-психологічної адаптації до школи дітей молодшого шкільного віку.*

***Ключові слова:** адаптація, соціальна адаптація, молодші школярі, навчальна діяльність, розвиток.*

***Abstract:** The article considers the psychological and pedagogical features of the child's adaptation to educational activities. The formulation of the concept of school readiness of junior schoolchildren is given. The essence of social adaptation of the first-grader is described. Three levels of social and psychological adaptation to school of children of primary school age are defined.*

***Key words:** adaptation, social adaptation, junior schoolchildren, educational activity, development.*

Проблема соціальної адаптації особистості в умовах навчального закладу досить широко представлена у працях науковців: К. Абульханової-Славської, Ю. Александровського, Г. Балла, Ф.Березіна, М. Боришевського, О. Колісецької та ін.

У процесі адаптації важливим є співвідношення факторів і умов, а також визначення зовнішніх і внутрішніх детермінант, які б забезпечували успішність шкільної адаптації. Складовими цього процесу є фізіологічна та соціально-психологічна адаптація. Всі складові взаємопов'язані, недоліки формування відображаються на успішності навчання, самопочутті та працездатності дитини, умінні взаємодіяти з оточуючими і підкорятися шкільним правилам. На думку вчених [6; 8], соціалізація та соціальна адаптація є важливим процесом, що забезпечує успішне входження дитини в нові умови шкільного навчання.

Дитина вступає до школи в 6-7 років. У такому віці відбувається психофізіологічна перебудова. У цей період кора великих півкуль є в значній мірі зрілою, але недосконалість регулюючої функції кори виявляється в особливостях поведінки, організації діяльності та емоційно-вольової сфери дітей. Діти цього віку збудливі, емоційні, легко відволікаються, не здатні до тривалого зосередження, непосидючі.

У молодшому шкільному віці відзначається нерівномірність психофізіологічного розвитку не тільки у різних дітей, але відмінності в темпах розвитку хлопчиків і дівчаток: дівчинки як і раніше випереджають хлопчиків. Деякі автори відзначають, що в молодших класах «за однієї і тієї ж партою сидять діти різного віку. В середньому хлопчики молодші дівчаток на рік-півтора, хоча ця різниця і не в календарному віці» [1, с. 21].

Шкільна готовність – поняття більш широке, ніж розвиток пізнавальних здібностей та формування передумов навчальної діяльності. Психологічна готовність до школи передбачає розвиток багатьох особистісних якостей дитини, що дозволяють їй адаптуватися до функціонування в ролі учня. У цьому показнику знайшли відображення такі особливості дитини, які прийнято відносити до особистісної зрілості (наприклад, наявність шкільної мотивації та бажання зайняти позицію учня), соціальної зрілості (наприклад, особливості поведінки, комунікативність) і емоційної зрілості (вміння керувати своїми емоційними реакціями), а також ті, які сприяють або перешкоджають адаптації (наприклад, активний чи пасивний тип реагування на ситуацію і ін.) і емоційний стан дитини (сприйняття їм значущості ситуацій шкільного життя (добре це чи погано).

Особистісна зрілість проявляється, перш за все, в наявності шкільної мотивації, бажанні обійняти позицію учня. Щоб дитина успішно навчалася вона, перш за все, повинна прагнути до нового шкільного життя, до «серйозних» занять, «відповідальним» дорученнями. На появу такого бажання впливає ставлення близьких дорослих до навчання, як до важливої змістовної діяльності, набагато більш значущою, ніж гра дошкільника. Впливає й ставлення інших дітей, сама можливість піднятися на нову вікову ступінь в очах молодших і зрівнятися в положенні зі старшими. Прагнення дитини зайняти нове соціальне положення веде до утворення її внутрішньої позиції [4, с. 32].

Бажання навчатися

Наявність позитивної мотивації – один з найважливіших факторів майбутньої шкільної успішності. Педагогам початкової школи варто докласти максимальних зусиль для збереження наявної позитивної мотивації. Не менш важливим завданням є підвищення мотивації у тих дітей, які пішли в школу без особливого бажання.

Висока мотивація дозволяє дитині стати активним учасником процесу навчання та адаптації за рахунок саморозвитку й самозміни. Діагностика дає уявлення про рівень емоційної напруги та зони конкретного неблагополуччя дитини. Отримані дані дозволяють виділити базові ставлення до самого себе і ситуації шкільного навчання, до взаємодії з однолітками та дорослими, а також

дозволяють визначити адаптаційний потенціал дитини під час вступу до школи і використовувати його для надання підтримки дитині.

Низька навчальна мотивація ускладнює адаптацію до шкільного навчання. В основі зниженої мотивації можуть лежати різні причини: знижена потреба пізнавальних мотивів; мотивація уникнення невдач, неуспіху («не робитиму, у мене не вийде, я не вмію»), завищені очікування сім'ї до успіхів дитини, недиференційована похвала (при спробі підвищити мотивацію і впевненість дитини) [2, с. 33].

Втрата мотивації, відхід від активності також відбувається, коли дитина не розуміє, що саме вона робить не так. У такому випадку у дитини може сформуватися відчуття, що вона просто не подобається вчителю, що вона невдаха. Тому оцінювання діяльності дитини має бути дуже конкретним, що не зачіпає його особисто, але містить зрозумілі для дитини поради, як поліпшити результат.

У будь-якому випадку низька мотивація проявиться у зниженій активності на уроці і в цілому в навчальній діяльності.

Комунікативність – це складна інтегральна характеристика, що включає в себе не тільки товариськість як властивість особистості, а й почуття впевненості в собі, вміння прогнозувати поведінку іншої людини, рефлексувати наслідки слів і вчинків, контролювати свої емоції та поведінку. Емоційна нестійкість, низький самоконтроль, зайва сфокусованість на собі ускладнюють встановлення дружніх відносин. Деякі діти зазнають великих труднощів у спілкуванні, пов'язані з їх індивідуально-психологічними особливостями [3, с. 33].

Вступ до школи означає також активну соціалізацію через постійне перебування в колективі однолітків. Успішність в сфері спілкування з однолітками є важливою умовою успішної соціально-психологічної адаптації першокласника. Для багатьох сучасних дітей тільки при вступі до школи виникає можливість активної взаємодії з однолітками. У більшості першокласників спостерігається недолік комунікативної компетенції.

Успішність функціонування в ролі учня є інтегральним показником успішної шкільної адаптації. Цей показник демонструє, наскільки успішно першокласник освоює роль учня: справляється з навчальним навантаженням, адекватно реагує на різні фактори шкільного середовища і управляє власною поведінкою, здатний до самоорганізації навчальної діяльності.

Першокласникам необхідна допомога у формуванні «шкільної» поведінки. Правил повинно бути не багато, але їх необхідно чітко сформулювати. Вчителю слід заохочувати (відзначати, хвалити) правильну поведінку. Часто і в школі, і вдома дорослі тільки відзначають небажану поведінку, мимоволі закріплюючи її своєю увагою, формують у дитини самосвідомість, сприйняття себе як порушника дисципліни. Це також сприяє закріпленню негативної поведінки. Важливо показати учневі, що він може вести себе відповідно до вимог. Можна попросити дитину промовити вголос, як він буде вести себе в наступний раз і за правильну схему похвалити.

А найголовніше необхідно вести профілактику неправильної поведінки школярів. Попереджати перевтому, нудьгу на уроці, даючи завдання різного рівня складності, залучаючи до спільної діяльності, даючи відповідні рекомендації батькам.

Спочатку шкільного навчання всі діти знаходяться в стадії адаптації до навчання до школи. Змінюється соціальна роль дитини, вона стає учнем, до неї пред'являються інші вимоги, повністю змінюється навколишнє оточення та характер взаємодії з людьми. До цих змін в житті учневі необхідно адаптуватися, що вимагає великих психологічних і фізіологічних витрат. У кожної дитини є свої сильні сторони і свої «зони уразливості», тому у кожного є як ресурси пристосування, адаптації, так і ризики виникнення проблем при зіткненні з конкретною ситуацією.

Підвищення тривожності – нормальна реакція, яка забезпечує готовність до раптових змін, дає можливість чуйно реагувати на ситуацію та поведінку інших людей. Однак, надмірна тривожність призводить до постійного неспокою, яке стомлює дитину, заважає ефективно працювати в класі, будувати відносини з іншими дітьми й дорослими. Висока тривожність може виражати страх бути неуспішним. Але і повна відсутність тривоги, дуже висока емоційна стабільність, також повинна привертати увагу і додатково аналізуватися. Якщо дитина зовсім не тривожиться, це може свідчити про низьку емоційну диференційованість дитини, нерозуміння важливості навчання, ігнорування зворотного зв'язку в соціальних контактах, що відбивається в комунікативних проблемах [1, с. 22].

Адаптація – (від лат. *adaptatio* - «прикладання, пристосування») – пристосування самоорганізованої структури до мінливих обставин середовища.

Адаптація – це не тільки пристосування до благополучної діяльності в справжньому середовищі, а й уміння до подальшого психологічного, індивідуального, соціального процесу розвитку. Виходячи з цього, адаптована дитина – це дитина, яка пристосована до повноважного становленню свого індивідуального, особистісного, фізіологічного, високоінтелектуального та інших можливостей у даній їй іншій виховної сфері [1, с. 23].

Л.В. Мардахасвим адаптація розуміється як «процес, прояв і результат». Адаптація як процес демонструє природне формування потенціалів людини, які адаптуються в різноманітних обставинах середовища його життя або в деяких ситуаціях (наприклад, класі, об'єднанні, на виробництві, у вільний час та ін.). Вона надає шанс людині створювати індивідуальну природну соціалізацію. Для дитини, наприклад, це соціалізація в обставинах або в ситуації, які для неї є особливо сприятливими. Це може бути родинне коло, дитячий сад, школа.

Адаптація як вираженість кваліфікує характерну поведінку, ставлення й ефективність життєдіяльності людини в обставинах середовища, як відображення її пристосування до неї. За проявам людини можна говорити про ступінь її пристосованості до деяких обставин середовища в справжній проміжок часу [2, с. 57].

Дійсність підтверджує, що педагог далеко не будь-який час може визначити, чи відрізняється від норми поведінки дитини в іншій обстановці

(сімейному колу, школі, на вулиці, у взаємодії з ровесниками). Щоб здійснити це в потрібний час, важливо як слід знати особистість дитини, особливості її поведінки в різноманітних обставинах для надання сприяння їй в подоланні сформованих розбіжностей, перешкод.

Адаптація як підсумок виявляється доказом того, якою мірою дитина пристосована до умов діяльності, наявних обставин і в якій мірі її поведінка, стосунки та ефективність діяльності поєднуються з віком, соціальними принципами та законами, визнаними в даному суспільстві.

Відносно дитини адаптація – це ступінь її соціального розвитку та виховання, рівня його відповідності або розбіжності переважної кількості ровесників. Іншими словами – це аналіз відповідності (невідповідності) соціального формування дитини її віку. У першому випадку її поведінка, спілкування з однолітками і дорослими, ефективність в навчальній діяльності та ігровий природні і не відрізняються від інших дітей. Вони виявляються підсумком її соціалізації та самовиховання. Такого роду оцінка може бути в умовах школи і дому [2, с. 58].

Адаптаційні перетворення передбачають більш-менш усвідомлені перетворення, через які просувається особистість дитини в результаті перетворення, зміни обставин. Зміни постійно йдуть в житті людини, тому для будь-якого суб'єкта істотно важливо бути готовим до напружених моментів, переломним подіям, розумного переосмислення своєї життєвої позиції в іншій ситуації. Це забезпечує справжні причини підготовленості до стовідсоткової, дієвої адаптації.

Адаптація охоплює широке коло уявлень: від найпростішого вміння пристосування живого індивідуума від навколишнього середовища до надзвичайно складної соціально-психологічної адаптації особистості в процесі її соціалізації. У рамках єдиного системного підходу адаптація особистості стає і процесом, і результатом діяльності нерозривної самоврядної системи, пристосованість якої здійснюється за рахунок взаємозв'язку деяких її складових частин.

Виключне значення має соціальна адаптація дитини – процес і результати координації особистісних потенціалів і взаємодії дитини з навколишнім середовищем, пристосування її до перебудованої сфери, іншими обставинами життя, конструкції відносин в певних соціально-психологічних соціумах, визначення співвідношення поведінки визнаними в них порядків і традицій [3, с. 23].

У процесі соціальної адаптації не тільки середовище діє на людину, але і вона сама перетворює соціально-психологічну обстановку. Тому адаптуватися необхідно не тільки дитині до класного колективу, до свого місця в школі, до вчителя, а й самим вчителям до нових для них учням.

Результатом благополучної соціальної адаптації є пристосованість дитини в колективному середовищі. Ми думаємо, що найбільш важливими ознаками адаптованості позначаються такі: вагоме місце дитини в колективі; суспільний неспокій, які передають її ставлення до норм, традицій і правил поведінки та його емоційний настрій; самооцінка; ступінь комунікації та взаємодії.

Соціальна адаптація першокласника – це, в першу чергу, здійснення прагнення його до оволодіння соціальних ролей; соціальна самоідентифікація – обрання дітьми свого значення та положення в загальній структурі колективних відносин, причетність до цієї системи на основі створених раніше прагнень і кола інтересів [3, с. 24].

Можна відзначити три рівня соціально-психологічної адаптації до школи:

1. *Високий рівень адаптації.* Першокласник володіє позитивним ставленням до школи; навчальну інформацію сприймає без складнощів; найповніше освоює програмний матеріал; вирішує утруднені завдання, старанний, зосереджено вислуховує інструкції, роз'яснення педагога, виконує покладені доручення без контролю вчителя; демонструє велику зацікавленість до індивідуальної навчальної діяльності (постійно готується до всіх навчальних занять), громадські доручення виконує з радістю та старанно; займає в колективі класу позитивне вагоме місце. Ступені розвитку всіх показників відповідають високим. Є установки на створену довільність, навчальну мотивацію, позитивне ставлення до школи, розвинені комунікативні вміння.

2. *Середній рівень адаптації.* Першокласник володіє позитивним ставленням до школи, її відвідини не створює негативних емоцій, сприймає навчальну інформацію, якщо педагог підносить її детально та яскраво, освоює головний сенс навчальних проектів, сам виводить рішення стандартних завдань, зосереджений і акуратний при виконанні завдань, вправ, доручень дорослого, але при його спостереженні; може бути уважний тільки в тому випадку, коли зайнятий чимось для нього цікавим (вчить уроки і робить домашню роботу майже завжди); громадські завдання виконує ретельно, водить дружбу з багатьма однокласниками.

3. *Низький рівень адаптації.* Першокласник негативно або байдуже сприймає школу; часті скарги на хворобливий стан; домінує сумний настрій; спостерігається недотримання дисципліни; викладені педагогом відомості сприймає не повністю; індивідуальна діяльність з підручником обтяжена; при виконанні індивідуальних навчальних завдань не показує прагнення; до навчальних занять готується нерегулярно, необхідні нескінченний контроль, постійні звернення і поштовх з боку педагога та батьків [3, с. 15].

Утримує працездатність та інтерес при довгих перервах для відпочинку, для сприйняття нового і рішення завдань по шаблону неминуча велика навчальна підтримка педагога та батьків; громадські навантаження виконує під наглядом, без характерної готовності. Інертний, близьких друзів немає, не знає по іменах і прізвищах більшу частину однокласників. Фактично це вже ознака «шкільної дезадаптації».

У даній обставині вікові властивості виділити важко, оскільки ми маємо справу з недоліками соматичного та психологічного стану здоров'я дитини, що може виявитися провідною причиною низького ступеня зміни процесів узагальнення, аналізу, призначень уваги інших психічних процесів і ознак, які укладаються в відібрані ознаки адаптації [3, с. 29].

Наступним моментом, на який потрібно націлити увагу, представляється негативний підсумок адаптаційного процесу, підстави, що призводять до так

званої дезадаптації. Шкільна дезадаптація – це створення неправильних механізмів пристосування дитини до школи у вигляді порушень навчальної діяльності, поведінки, розбіжностей, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного ступеня стривоженості, деформацій в індивідуальному розвитку.

У першому класі на плечі дитини падає незвичне для неї навантаження. Якою би діяльністю не займався учень: розумовою по вивченню нових знань, статичне навантаження, сидячи в майже непорушному положенні за партою, психологічну від комунікації в великому колективі, – на все це дитячий організм відгукується загостреною діяльністю. І чим більше навантаження, тим більше коштів витрачається. А потенціал дитячого організму далеко не нескінченний. Тому дорослим треба спостерігати за тим, щоб дитина не переживала довготривалого напруження, що тягне до втоми і виснаженню, що може негативно позначитися на здоров'ї дитини. Фізична адаптація першокласників триває 1,5-2 місяці [3, с. 30].

Показниками того, що дитина пройшла благополучну адаптацію до школи, є:

- задоволеність процесом навчання;
- дитині подобається в школі, вона упевнена в своїх силах і не відчуває почуття страху;
- дитина справляється з навчальною програмою;
- першокласник може самостійно виконувати навчальні завдання, а при появі труднощів прагнути за допомогою до дорослих тільки після спроб вирішити задачу самому;
- задоволеність дитини міжособистісними відносинами з ровесниками та педагогами.

Таким чином, соціальна адаптація – це процес активного пристосування суб'єкта до умов нового середовища на основі вироблення загальних норм, цінностей, регламентованих правил поведінки, в результаті чого відбуваються певні зміни особистості, що дозволяють їй зіставляти себе з носіями ціннісних орієнтацій даного соціуму.

Для того, щоб створити умови для успішного входження дитини в нову соціальну ситуацію шкільного навчання необхідно забезпечувати в умовах ЗВО спеціальну підготовку майбутніх педагогів. Дослідники [7; 9; 10; 11; 12] пропонують різні педагогічні технології, використання яких сприятиме виробленню в студентів важливих професійних і особистісних якостей.

Отже, соціальна адаптація передбачає собою початкову стадію «соціалізації особистості», збігається з періодом дитинства. На даному етапі здійснюється вступ першокласника в світ людей: оволодіння елементарними нормами і правилами поведінки, соціальними ролями, засвоєння простих форм діяльності. Соціальні переживання, які відображають ставлення дитини до суспільного оточення і свого місця в ньому є однією з умов успішної адаптації першокласників.

Список використаних джерел

1. Агаджанян Н.А. Адаптация и резервы организма / Н.А. Агаджанян. – М. : ФиС, 1982. – 176 с.

2. Андрійчук С.В. Наступність у профілактиці соціальної дезадаптації дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку (від теорії до практики) : навч.-метод. посібник / І.М. Петрюк, С.В. Андрійчук. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2014. – 120 с.
3. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф.Б. Березин. – Л.: Наука, 1988. – 270 с.
4. Григорович О.Формування інноваційної культури педагога як стратегічна мета національної системи освіти / О.Григорович, О.Демченко Н.Родюк // Рідна школа. – 2018. – №9–12 (1060). – С.32-39.
5. Демченко Е.П. Формирование креативной компетентности будущих педагогов в контексте подготовки к работе с одаренными детьми / Е.П. Демченко, Ивета Кепуле // «Young Scientist» («Молодий вчений»). – 2018. – № 5.2 (57.2). – Мау / Травень. – С. 28–35.
6. Демченко О.П. Формування суб'єктності соціально обдарованої особистості в культурно-освітньому просторі як умова її соціалізації / О.П.Демченко // Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка : Серія психологія. – 2017. – №6. - С.47-51.
7. Імбер В.І. Роль сучасних засобів навчання у формуванні творчої особистості майбутнього вчителя початкових класів // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. Випуск 15. – 2005. – С. 20-23
8. Казьмірчук Н.С. Наступність як психолого-педагогічна категорія / Н.С.Казьмірчук //Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник матеріалів доповідей II Міжнародної науково-практичної інтернетконференції, 19-20 квітня 2018 року. – Вінниця, 2018. – С. 7-11.
9. Лазаренко Н.І. Формування в дітей з функціональними обмеженнями індивідуальної системи знань сенсожиттєвого характеру засобами арт-терапії / Н.І. Лазаренко, А.В. Хіля, А.М. Коломієць // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови, 2017. – Вип. 13. – С. 124-156.
10. Любчак Л.В. Використання технології тренінгу в формуванні комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми / Зб. Наук. Пр. – Вип. 47. – Київ – Вінниця, 2017. – С.70-75.
11. Олійник Н.А. Організація фізичного виховання у вищих навчальних закладах / Н. А. Олійник // Сучасні тенденції психолого-педагогічної освіти у сфері фізичного виховання, 25 травня, 2016 р. – Умань, 2016. – С. 7-9.
12. Стахова І.А. Творчий підхід до організації природничо-наукової підготовки майбутніх учителів початкової школи / І.А. Стахова // Молодий вчений. – 2018. –№5(2). – С.127-131.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ БУЛІНГУ ЯК НАПРЯМ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

*Кобильняк Тетяна, здобувач ступеня вищої освіти «магістр»
Науковий керівник: О.П. Демченко, кандидат педагогічних наук, доцент
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського (Україна)*

BULLYING PREVENTION AS A DIRECTION OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK IN AN EDUCATIONAL INSTITUTION

*Kobylnyak Tetyana, master's student
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)*

***Анотація.** Висвітлено поняття «шкільний булінг» як явища, яке є причиною виникнення у сучасних школярів соціально-психологічних проблем. Проаналізовано основні його ознаки, типи, суб'єктний склад. Представлено результати опитування учнів початкових класів з метою виявлення та запобігання проявів булінгу в закладах освіти.*

***Ключові слова:** булінг, булер, жертва, шкільний булінг, психологічне насильство.*